

УДК 341.231.14

DOI <https://doi.org/10.32847/ln.2020.10.40>**Затулій А.О.***студентка 5 курсу**Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого***Яїцька Д.І.***студентка 5 курсу**Інститут підготовки кадрів для органів юстиції України
Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого*

**ПРАВО НА СМЕРТЬ ЯК СКЛАДОВА ЧАСТИНА ПРАВА НА ЖИТТЯ:
СПІВВІДНОШЕННЯ РІШЕННЯ ФЕДЕРАЛЬНОГО КОНСТИТУЦІЙНОГО СУДУ
НІМЕЧЧИНИ ТА ЄВРОПЕЙСЬКОЇ КОНВЕНЦІЇ ПРО ЗАХИСТ ПРАВ ЛЮДИНИ
І ОСНОВОПОЛОЖНИХ СВОБОД**

Право на життя є основою реалізації всіх інших прав і свобод людини. Воно закріплене у ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р. (далі – Конвенція), розглядається як невід’ємне і природне. Зміст ст. 2 поділено на дві частини: в першій зазначається, що право кожного на життя охороняється законом і нікого не може бути умисно позбавлено життя, а друга містить перелік винятків, коли позбавлення життя не вважається таким, що вчинене на порушення цієї статті [1, ст. 2]. Слід звернути увагу на те, що застосування положень ст. 2 повинно здійснюватися у взаємозв’язку з Протоколом № 6 і Протоколом № 13, які розширюють дію статті та забороняють смертну кару [2; 3].

Праву людини на життя завжди відповідає позитивне зобов’язання держави активно захищати життя, тобто держава повинна вчиняти активні дії щодо захисту цього права. Європейський суд із прав людини (далі – ЄСПЛ) у своїй практиці встановлює верховенство права, проголошеного ст. 2 Конвенції, та наголошує, що насамперед держава повинна утримуватися від умисного і незаконного позбавлення життя.

Зазначений прямий обов’язок держави, як підкреслює ЄСПЛ, має тлумачитися в такий

спосіб, щоб не покладати надмірний тягар на державні органи, зважаючи насамперед на непередбачуваність людської поведінки та необхідність оперативного вибору, що здійснюється з урахуванням сучасних пріоритетів і ресурсів. Стосовно вибору засобів для забезпечення позитивних обов’язків за ст. 2 Конвенції, то у принципі це є питанням, яке подається на розсуд Договірної держави. О.Я. Іванюшкін підкреслив, що, з огляду на свою практику, ЄСПЛ вважає: обов’язок держави гарантувати право людини на життя повинен вважатися таким, що передбачає вжиття адекватних заходів для забезпечення безпеки осіб та, у разі тяжкого ушкодження або загибелі, застосування ефективної незалежної судової системи, яка гарантуватиме юридичні засоби, спроможні встановити факти, притягнути до відповідальності винних і забезпечити належне відшкодування [4].

Усі підходи до тлумачення ст. 2 Конвенції ґрунтуються на позиціях ЄСПЛ, які, у свою чергу, є досить динамічними. В аспекті права на життя з плином часу та розвитком науково-технічного, медичного прогресу почали ставитися питання щодо законності абортів, евтаназії, клонування.

На сучасному етапі розвитку міжнародного права, а також в умовах нагальної необхідності адаптації національного законодавства до європейських норм і стандартів, імплементації нормативно-правових актів Європейського Союзу, що виникла для України, особливо актуальними є питання регламентації фундаментальних прав людини на наднаціональному рівні, тлумачення їх судовими установами з визнаним рівнем компетентності.

Проблема евтаназії – це одна з найбільш обговорюваних, гострих і остаточно не вирішених юридичних, етичних і медичних проблем. Окремі аспекти цього питання досліджували такі науковці, як В.А. Ворона, В.К. Гришук, Ю.О. Дмитрієв, К.Б. Марисюк, Дж. Рейчелс, О.А. Серєда, С.І. Стеценко та ін.

Предметом дослідження є тільки добровільна евтаназія як специфічний вид медичної допомоги, який застосовується у виключних встановлених законом випадках, що унеможливує наявність умисних убивств осіб.

Маючи право на гідне життя, людина повинна мати право на гідну смерть. Але право на гідне життя починає порушуватися, коли особа мучиться від непереборних страждань. У такому разі право на життя, на думку науковців, перетворюється на обов'язок жити [6, с. 284].

У світі сформувалася така практика, що більшість країн прямо забороняють проведення евтаназії та встановлюють кримінальну відповідальність за порушення заборони (до цього переліку належить і Україна), але є декілька країн, які легалізували таку процедуру та чітко регламентували вимоги до неї.

У Каліфорнії ще в 1977 р. був прийнятий перший у світі Закон «Про право людини на смерть», у якому встановлено, що невиліковно хворі особи мають право документально закріпити своє бажання та право на смерть [7, с. 2].

Швейцарія – єдина країна у світі, яка приймає іноземців для надання їм такої послуги, як медична смерть, роз'яснюючи всі права й обов'язки особи, котра звертається по допо-

могу. Досить чітко та лаконічно встановлюються правила й умови отримання такої допомоги.

Важливим є те, що ЄСПЛ не вважає евтаназію порушенням права на життя, а лише формує неоднозначну практику застосування ст. 2 Конвенції, яка унеможливує умисне позбавлення життя. Задля правильного розуміння права на смерть необхідно звернутися до таких фундаментальних теоретичних понять, як «умисне вбивство» чи «умисне позбавлення життя». Умисне вбивство – це протиправне заподіяння смерті іншій людині, виключно насильницьке діяння. У свою чергу, умисне позбавлення життя не завжди можна вважати вбивством, через те, що таке поняття може не охоплювати насильницьких дій. Так, наприклад, позбавлення життя людини зі співчуття до неї не можна вважати вбивством саме через відсутність умисних насильницьких діянь [8, с. 346]. На підставі наведених визначень виникає логічне питання, чи можна вважати евтаназію умисним заподіянням смерті особі в розумінні кримінального права, якщо така процедура проводиться виключно в медичних цілях, аби позбавити хворого страждань. Доки це питання залишається поза межами регулювання кримінального законодавства багатьох країн, дати остаточно відповідь неможливо, але можна зазначити, що вже розрізняють активну і пасивну евтаназію.

Так, виділяють такі форми активної евтаназії:

1) «Убивство з милосердя» – застосовується в тих випадках, коли лікар спостерігає за стражданнями безнадійно хворої людини та не має можливості їх припинити, тому вводить потрібний препарат, внаслідок чого настає смерть.

2) «Самогубство з допомогою лікаря» – відбувається, коли лікар дає необхідну кількість визначених медикаментів хворому, а той сам вводить їх.

3) Власне активна евтаназія – може відбуватися без допомоги лікаря, хворий сам вмикає прилад, який приводить його до швидкої та безболісної смерті [6, с. 58].

Пасивна форма евтаназії виражається у добровільній відмові хворого від надання медичних послуг, що прискорює природну, нерідко безболісну смерть.

ЄСПЛ своїми неоднозначними рішеннями щодо застосування евтаназії дає зрозуміти тільки те, що можна позбавити особу життя тоді, коли наявні специфічні обставини. У такому разі право на смерть є складовою частиною права на життя. Отже, померти без страждань означає прожити гідно, у свою чергу, тоді життя зі стражданнями можна вважати катуванням. Воля людини, яка звичайно усвідомлює все, що відбувається, не може обмежуватися, тим паче, якщо вона не зачіпає прав і свобод інших осіб. Але у деяких рішеннях позиція ЄСПЛ така, що право особи на смерть може зачіпати інтереси, права і свободи інших осіб.

Маючи на меті дослідження права на смерть, слід проаналізувати рішення ЄСПЛ «Кох проти Німеччини», в якому висвітлено декілька аспектів евтаназії та її наслідків для інших осіб. Чоловік пані Кох скаржився на те, що його паралізована дружина отримала відмову від Федерального інституту ліків надати їй препарат, за допомогою якого вона зможе здійснити процедуру евтаназії. Інститут двічі підтвердив своє рішення про відмову, і тоді пан Кох був вимушений звернутися до суду зі скаргою про визнання рішення Інституту незаконним. У свою чергу, адміністративні суди та Федеральний Конституційний Суд Німеччини відхилили скаргу, посилаючись на те, що чоловік не може бути скаржником, оскільки не є потерпілою стороною. Тоді він поскаржився до ЄСПЛ на те, що відмова його дружині в дозволі отримати смертельну дозу медичного препарату порушила її права, що захищаються ст. 8, зокрема її право на гідну смерть, а також його право на повагу до приватного і сімейного життя, оскільки йому довелося здійснити поїздку до Швейцарії, аби його дружина могла отримати медичну допомогу у проведенні процедури евтаназії. Крім того, пан Кох скаржився на те, що його

права, які захищаються ст. 13, були порушені німецькими судами. ЄСПЛ зазначив, що відповідно до скарги заявника страждання його дружини, а потім і обставини її смерті мали негативний вплив на заявника як люблячого чоловіка й опікуна, і таким чином були порушені його власні права, які захищаються ст. 8 Конвенції.

Суд постановив, що права і свободи заявника були порушені відмовою Федерального інституту надати його дружині дозвіл на отримання смертельної дози медичного препарату. Така відмова, а також відмова німецького суду розглянути його скаргу по суті порушили захищені ст. 8 права заявника на повагу до його приватного життя [9, с. 38].

Проаналізувавши рішення ЄСПЛ, доходимо висновку, що поряд із правом на смерть можуть виникати дотичні права та наслідки, які стосуються не лише особи, що прагне реалізувати право. У такому разі, якщо розширити зміст права на смерть і його наслідки, зачіпаються інші права та свободи, закріплені в Конвенції, яка, до речі, прямо не зазначає, що людина не може бути позбавлена життя, якщо цей факт зачіпає інтереси інших осіб.

26 лютого 2020 р. відбулася історична для прихильників легалізації евтаназії подія: Федеральний Конституційний Суд Німеччини (далі – ФКС) виніс рішення, у якому зазначив, що право на самогубство є виразом основоположних прав і свобод людини, а особливо права на життя. Рішення є унікальним через те, що містить порівняння досвіду інших країн щодо права на смерть, аналіз впливу самогубств на медичну практику, світову статистику, засоби та заходи запобігання розвитку бізнесу з реалізації самогубств, оцінку ролі адвокатів у таких справах, захист і правове регулювання діяльності лікарів у цій сфері, співвідношення з Конвенцією, вимоги до свободи волі особи, яка вирішила покінчити життя самогубством, і ставлення церкви до цього питання.

Заявниками в цій справі є тяжкохворі люди, які хочуть позбавити себе життя за підтримки

третіх сторін, на комерційній основі, за допомогою асоціацій, що базуються в Німеччині та Швейцарії та пропонують таку підтримку, а також адвокатів. Варто зазначити, що серед заявників є і лікарі, які виступають за скасування кримінальної відповідальності за надання консультацій щодо реалізації права на смерть. Особи, котрі бажають скористатися допомогою у вчиненні самогубства, отримують право на самостійне визначення способу позбавлення життя. Право також включає використання сторонньої допомоги в самогубстві. Внаслідок криміналізації сприяння самогубству, пов'язаного із підприємницькою діяльністю, бажана допомога була недоступна заявникам. Ст. 217 Кримінального кодексу Німеччини закріплювала таке: 1) будь-хто, хто має намір сприяти самогубству іншої людини, хто дає йому або їй ділову можливість зробити це, карається позбавленням волі на строк до трьох років або штрафом; 2) будь-яка особа-співучасник, яка не діє на комерційній основі та є членом іншої групи, згаданої в п. 1, або тісно пов'язана з нею, залишається безкарною [10].

Право на смерть має життєво важливе значення для особистості людини. Це уявлення про життя, власне існування і фундаментальне вираження особистості, здатної до самовизначення й особистої відповідальності. Питання сенсу людського життя та причини, з яких людина обирає шлях самогубства, підпорядковуються її внутрішнім переконанням. Право розпоряджатися власним життям, яке завжди стосується індивідуального самовизначення, не обмежується тяжкими або невиліковними захворюваннями або певними етапами життя і хвороби [9, с. 39].

ФКС дотримується такої думки, що рішення людини покласти край власному життю відповідно до розуміння його якості та значущості свого існування має поважатися державою й суспільством як акт самовизначення.

Отже, рішення ЄСПЛ «Кох проти Німеччини» та позиція ФКС Німеччини карди-

нально протилежні. У першому випадку суди Німеччини не надали право чоловіку захищати права своєї померлої дружини, а у другому ФКС доходить висновку, що особа не обов'язково повинна бути невиліковно хворою і має право померти за допомогою третіх осіб, якщо на те є її воля. Навіть більше, Суд дозволяє займатися підприємницькою діяльністю в цій сфері, але встановлює, що у таких випадках має бути чітке розмежування, за яких саме обставин може здійснюватися допомога, і повинен бути механізм конституційного контролю такої діяльності.

Достатньо вмотивованою є позиція ФКС щодо співвідношення цього рішення з ЄКПЛ. ЄСПЛ, який визнає право окремих осіб вирішувати, коли і як вони хочуть накласти на себе руки, як вираз права на повагу до приватного життя відповідно до ст. 8 (1) Конвенції передбачає, що це право із причин життя та захисту третіх осіб і їх автономії може бути обмежене, але не може бути повністю скасоване. Суд також визнає, що обмеження цього права відповідно до ст. 8 (2) Конвенції можуть виникати з міркувань захисту життя третіх осіб. Урівноважуючи право людини на самовизначення, з одного боку, і обов'язок держави захищати життя, що впливає зі ст. 2, з іншого, він надає договірним державам значні можливості для оцінки та розсуду в цій чутливій сфері. Якщо рішення вбити себе не було прийнято вільно і з повним розумінням обставин, ст. 2 Конвенції зобов'язує державні органи запобігати самогубству. Отже, право на життя, гарантоване ст. 2, покладає на держави позитивний обов'язок захищати вразливих осіб, у т. ч. і від самогубних дій, і встановлювати процедуру, яка гарантуватиме, що рішення про припинення власного життя відповідає вільній волі зацікавленої особи [11, с. 302].

Нині Україна належить до держав, які не дозволяють евтаназію. В Етичному кодексі лікаря зазначається, що лікар не має права свідомо прискорювати настання смерті, вдаватися до евтаназії або залучати до її проведення

інших осіб [12]. Тим не менше, наша держава активно імплементує в законодавство європейські норми щодо фундаментальних прав людини, намагається покласти положення Конвенції в основу якомога більшої кількості правових актів. Юридичні позиції Конституційного Суду України та Верховного Суду базуються на Конвенції та практиці ЄСПЛ. Так, у п. 6 мотивувальної частини Рішення № 11-рп/99 від 29 грудня 1999 р. (справа про смертну кару) Конституційний Суд України наголошує: «Невід’ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднане з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані» [13]. Отже, Україною визнається нерозривний зв’язок права на життя із правом на людську гідність, а це означає, що є можливість і ймовірність визнати за громадянами і право на смерть у визначених законом випадках. Сьогодні така перспектива для національної правової системи є далекою, однак за умови

поширення позитивного погляду на евтаназію Європою виникне підстава для її наближення.

Дослідивши нормативне забезпечення права на смерть, судову практику з цього питання, підсумовуючи викладене, зазначимо, що регулювання, встановлене Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод, спрямоване стримувати та зобов’язувати договірні сторони, тобто держави, і не покликане обмежувати приватних осіб у правосуб’єктності [14]. За своїм змістом ст. 2 Конвенції не виключає можливості визнання права на смерть як прояву поваги до людської гідності та права особи на самостійне визначення власної долі та не вступає з ним у суперечність. ЄСПЛ більшою мірою залишає регулювання правового статусу евтаназії на розсуд держав, не втручаючись у їхні внутрішні справи. Рішення ФКС Німеччини стало початком нового етапу в історії держав і суспільств, адже заклало фундамент для подальшого розвитку підходу до розуміння права на життя, гідність, визначення рівня якості життя й уможливило включення до нього права на смерть.

Анотація

У статті авторками аналізується право на життя в контексті положень ст. 2 Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., а також Протоколу № 6 та Протоколу № 13 до неї. Досліджуються позитивні обов’язки держави щодо гарантування та забезпечення права на життя. Центральним предметом статті є право на смерть і процедура добровільної евтаназії. Авторками аналізуються термін «евтаназія», активна та пасивна евтаназія, нормативне регулювання цієї процедури на рівні ЄС та окремих держав. Крім того, у статті досліджується рішення Європейського суду з прав людини «Кох проти Німеччини», в якому було визнано порушення прав і свобод заявника відмовою в евтаназії його дружині, окреслюється позиція ЄСПЛ щодо права на смерть і юридичних наслідків евтаназії. Авторками проаналізовано рішення Федерального Конституційного Суду Німеччини від 26 лютого 2020 р. щодо визнання права людини на смерть як складової частини самовизначення й особистої відповідальності. У статті вказується на унікальність і революційність зазначеного рішення, адже воно містить порівняння досвіду інших країн щодо права на смерть, аналіз впливу самогубств на медичну практику, засоби та заходи запобігання розвитку бізнесу з реалізації самогубств, оцінку ролі адвокатів, захист і правове регулювання діяльності лікарів, співвідношення з Європейською конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 р., вимоги до свободи волі особи, яка вирішила покінчити життя самогубством, і ставлення церкви до цього питання. Констатується відсутність суперечностей між нормами Конвенції та позицією Федерального Конституційного Суду Німеччини через різницю в предметі правового регулювання. Авторками підтримується позиція, згідно з якою положення Конвенції зобов’язують договірні

сторони, тобто держави й уряди, здійснювати активні дії щодо захисту права на життя, однак не стосуються особистого вибору людини. У статті звертається увага на національне регулювання питання евтаназії, окреслюються перспективи розвитку законодавчої бази стосовно права на смерть.

Ключові слова: право на життя, право на смерть, евтаназія, «убивство з милосердя», позбавлення життя, зобов'язання держави, право на самовизначення, ЄСПЛ.

Zatulii A.O., Yaitska D.I. The right to death as a component of the right to life: correlation of the decision of the Federal Constitutional Court of Germany and the European Convention on the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms

Summary

The authors analyze the right to life in the context of Article 2 of the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of 1950, as well as Protocol № 6 and Protocol № 13 thereto. The positive obligations of the state to guarantee and secure the right to life are explored. The central subject of the article is the right to death and the procedure for voluntary euthanasia. The authors analyze the term “euthanasia”, active and passive euthanasia, regulatory regulation of this procedure at EU and individual countries. In addition, the article examines the decision of the European Court of Human Rights, Koch v. Germany, which found a violation of the applicant’s rights and freedoms by refusing to euthanize his wife, and outlined the ECHR’s position on the right to die and the legal consequences of euthanasia. The authors analyze the decision of the Federal Constitutional Court of Germany of 26 February 2020 to recognize the human right to death as a component of self-determination and personal responsibility. The article points to the uniqueness and revolutionary nature of this decision, as it includes comparisons of other countries’ experiences on the right to die, analysis of the impact of suicides on medical practice, means and measures of preventing suicide business development, assessing the role of lawyers, protecting and regulating their activities. doctors, the relationship with the European Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms in 1950, the requirements for the free will of the person who decided to commit suicide and the attitude of the church to this ita. There is no contradiction between the provisions of the Convention and the position of the Federal Constitutional Court of Germany because of the difference in the subject matter of legal regulation. The authors support the position that the provisions of the Convention oblige contracting parties, that is, states and governments, to take proactive steps to protect the right to life, but do not relate to the individual’s choice. The article draws attention to the national regulation of euthanasia and outlines the prospects of developing a legal framework on the right to die.

Key words: right to life, right to die, euthanasia, “killing by mercy”, life deprivation, state obligations, right to self-determination, ECHR.

Список використаних джерел:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод, Рада Європи; Конвенція, Міжнародний документ від 04 листопада 1950 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
2. Протокол № 6 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари (укр/рос) Рада Європи; Протокол, Міжнародний документ від 28 квітня 1983 р. № 6. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.
3. Протокол № 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за всіх обставин, Рада Європи; Протокол, Міжнарод-

ний документ від 03 травня 2002 р. № 13. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

4. Иванюшкин А.Я. Профессиональная этика в медицине (философские очерки). Москва : Медицина, 1990. 220 с.

5. «Прилуцький проти України» (Заява № 40429/08) від 26 лютого 2015 р. URL: <http://old.minjust.gov.ua/19613>.

6. Серета О. Щодо питання природності природних прав людини: теоретичний аспект. *Медичне право України: правовий статус пацієнтів в Україні та його законодавче забезпечення (генезис, розвиток, проблеми і перспективи вдосконалення)* : матеріали II Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Львів, 17–18 квітня 2008 р.). Львів, 2008. С. 284–288.

7. Трушкевич А.А. Проблема эвтаназии в международном праве. *Universum: Экономика и юриспруденция*. 2016. № 9 (30). URL: <http://7universum.com/ru/economy/archive/item/3579>.

8. Триньова Я.О. Відстоювання права на життя в контексті практики Європейського суду з прав людини. URL: <http://dspace.nbuv.gov.ua>.

9. Отчет о проведении исследования. Проблемы биоэтики в свете судебной практики Европейского суда по делам человека / Совет Европы, Европейский суд по делам человека. 2016. С. 37–45.

10. German Criminal Code (Strafgesetzbuch – StGB) 1871 y. URL: http://www.gesetze-im-internet.de/englisch_stgb/index.html.

11. Рішення Федерального конституційного суду Німеччини від 26 лютого 2020 р. URL: https://www.bundesverfassungsgericht.de/SharedDocs/Entscheidungen/DE/2020/02/rs20200226_2bvr234715.html.

12. Етичний кодекс лікаря України, Всеукр. з'їзд лікарських орган.; Кодекс від 27 вересня 2009 р. *Офіційний сайт Верховної Ради України*. URL: <https://zakon.rada.gov.ua>.

13. Рішення Конституційного суду України у справі у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень ст. 24, 58, 59, 60, 93, 190-1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання від 29 грудня 1999 р. № 11-рп/99/ 1999. URL: <http://zakon.rada.gov.ua>.

14. Сердюк О.В., Яковюк І.В. Теорія та практика застосування конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. *Компендіум*. Харків, 2019. С. 95–108.